

Meindert Tjoelker en de mythe van het zinloos geweld

Een exploratief onderzoek naar het verschijnsel 'zinloos geweld'

1. Inleiding

Leeuwarden, 13 september 1997. Op de Nieuwestad in het uitgaanscentrum komt bij een nachtelijke vechtpartij de dertigjarige Meindert Tjoelker om het leven. Het is een vechtpartij tussen twee groepen zoals die zo vaak plaatsvindt na een avondje stappen. Deze keer leidt de noodlottige afloop echter tot een grote (naams)bekendheid van het slachtoffer. Meindert Tjoelker wordt het symbool voor een landelijke protestactie tegen 'zinloos geweld'.

Op de dag van de begrafenis nemen mensen in het hele land om elf uur 's avonds een minuut stilte in acht om te protesteren tegen zinloos geweld. Nederlandse artiesten onderbreken hun voorstellingen; radio en televisie staken hun uitzendingen en ook het openbaar vervoer in Amsterdam staat een minuut stil. In het hele land gaan vlaggen halfstok. In Leeuwarden komen op de plek waar het incident plaatsvond zo'n twintigduizend mensen bijeen in een stil protest. Er worden bloemen gelegd en waxinelichtjes aangestoken terwijl burgemeester Apotheker de menigte toespreekt. Regionale en nationale kranten doen van dit alles uitgebreid verslag. De rechtszaak tegen de verdachten die later volgt, leidt opnieuw tot veel (media-)aandacht en tot een protesttocht met ditmaal twee minuten stilte. Ook politici laten zich niet onbetuigd: zij ventileren hun mening over zinloos geweld en over mogelijke oorzaken en oplossingen. Een jaar na dato wordt een gedensteen onthuld ter nagedachtenis aan Meindert Tjoelker en als een symbool tegen zinloos geweld.

Het begrip 'zinloos geweld' is sinds de dood van Meindert Tjoelker en de oproep tot protest van Cees Bangma (districtschef van politie Midden-Friesland) uitgegroeid tot een begrip dat algemeen gebruikt wordt. In relatie tot dit begrip worden de volgende namen vaak genoemd: Meindert Tjoelker, Joes Kloppenburg, Froukje Schuitemaker, Daniël van Cotthem en Marianne Vaatstra. Deze slachtoffers van zinloos geweld staan als het ware in het collectieve geheugen gegrift. Tjoelker kreeg als één van de eersten nationale bekendheid als slachtoffer van zinloos geweld. Joes Kloppen-

burg, die een jaar eerder overleed, had al een zekere bekendheid, maar die werd na de dood van Tjoelker vele malen groter. Naar aanleiding van de dood van Tjoelker is er een hernieuwde en intensievere aandacht voor het thema zinloos geweld ontstaan.

De naam Meindert Tjoelker en het zinloos geweld raakten onlosmakelijk met elkaar verbonden. Waarom? Waarom vormde zijn dood de aanleiding voor deze golf van maatschappelijke reacties tegen zinloos geweld? En hoe is zinloos geweld vervolgens een algemeen gebruikt begrip geworden?

Tot nu toe ontbreekt sociaal-wetenschappelijke onderzoek naar het begrip zinloos geweld vrijwel geheel. Een verkennend onderzoek van één geval van zinloos geweld kan wellicht enkele eerste aanknopingspunten geven voor verklaringen van het ontstaan van het verschijnsel zinloos geweld als maatschappelijk thema.¹

Naar onze opvatting is er rond de zaak Tjoelker sprake van mythevorming, die één van de mogelijke verklaringen zou kunnen zijn voor het ingeburgerd raken van de term zinloos geweld. In dit artikel willen we dit proces van mythevorming onderzoeken en de rol die de media hierbij hebben gespeeld. Mythevorming wordt hier opgevat als een proces waarbij feitelijke gebeurtenissen worden vervangen door beelden die niet met de werkelijkheid overeenkomen. Er ontstaat dan een beeld van de werkelijkheid dat past in de beleving van degene die dit beeld schept of overneemt en dat aansluit op bepaalde maatschappelijke opvattingen of gevoelens die op dat moment gelden. Hierdoor wordt de mythe versterkt en verbreed en kan zij uitgroeien tot een maatschappelijk verschijnsel.

Met dit doel voor ogen analyseerden wij de berichtgeving in de media die over de periode van 15 september 1997 tot eind 1999 over de Tjoelkerzaak is verschenen op inhoud, idioom en de selectie van feiten, waarbij we ons hebben geconcentreerd op één landelijk dagblad – *De Telegraaf* – en één regionale krant, de *Leeuwarder Courant*.²

De publicatie van de oproep van Bangma, die de aanzet lijkt te zijn geweest voor de verdere berichtgeving en de maatschappelijke reacties naar aanleiding van de dood van Tjoelker, hebben wij extra uitgelicht. Om de beeldvorming in de media vervolgens te kunnen vergelijken met de feitelijke gebeurtenissen rond de dood van Tjoelker, hebben we een interview afgenomen met mr. O. Brouwer, officier van justitie in de rechtszaak tegen de jongste (ex-)verdachte. Tot slot analyseren we enkele van de talrijke maatschappelijke reacties³ die hebben bijgedragen aan de versterking, de verbreiding en de consolidering van de in gang gezette mythevorming. Dit doen we aan de hand van enkele begrippen die we ontleenen aan het artikel 'De Belgische witte golf' van Walgrave en Rihoux (1998).

2. De oproep van Cees Bangma: aanzet tot een mythe?

Op 15 september 1997, anderhalve dag na de dood van Meindert Tjoelker, roept Cees Bangma de Friese bevolking op om te protesteren tegen 'zinloos geweld' als gevolg waarvan Tjoelker op 13 september de dood zou hebben gevonden. Zijn oproep heeft veel in beweging gezet. In zijn oproep is een aantal elementen aanwezig dat mogelijk een eerste aanzet heeft gegeven tot het ontstaan van een mythe. Daarom volgt hieronder de integrale tekst van zijn oproep.

Kracht uit onmacht: oproep tot protest

Zaterdagmorgen belde een collega met de mededeling dat enkele uren eerder de dertigjarige Meindert Tjoelker uit Leeuwarden op de Nieuwestad in Leeuwarden om het leven was gebracht. Kort na de eerste melding werden vier verdachten met hulp van getuigen door de politie aangehouden. Op dit moment loopt het onderzoek nog.

Door Cees Bangma districtschef politie Midden-Friesland

Na de dood van Meindert Tjoelker ontstond bij mij het gevoel dat een professioneel onderzoek alleen niet voldoende is. Hij is het zoveelste slachtoffer van zinloos geweld in Leeuwarden, in Friesland in korte tijd. En nu met fatale afloop.

Het is de volstrekte zinloosheid van zijn dood, die leidt tot een gevoel van verbijstering. Bij mij, bij veel van mijn collega's en bij velen in onze Friese samenleving. Verbijstering dat mensen dit anderen aandoen. Bij velen overheerst een gevoel van onmacht. Ongetwijfeld zal zijn dood leiden tot een roep om strengere straffen, om meer politie. Een begrijpelijke en terechte roep, als reactie op een afschuwelijke daad. Toch drukt ook die roep onmacht uit. Omdat het niet teruggraait wat is gebeurd. Maar ook omdat onze samenleving kennelijk niet in staat is te voorkomen dat dit gebeurt.

Het gevaar van onmacht is dat deze kan omslaan in passiviteit. Mensen gaan zich uit onmacht opsluiten in hun eigen wereld, uit angst dat ook hen iets kan overkomen. En dat het voorkomen van dit soort geweld vooral wordt gezien als een taak voor anderen, voor de overheid, voor politie en justitie.

Natuurlijk hebben die anderen daar een rol in, maar hun rollen kennen beperkingen. In het voorkomen van gevallen als deze staan ook wij als politie, met hoeveel menskracht ook, aan de grenzen van ons kunnen. Voorkomen is ook een taak van iedere burger, van vele groepen en organisaties. De kern van dit voorkomen ligt daarin, dat mensen niet eens op het idee zouden moeten komen om zoiets te doen. 'Tussen de oren' zoals dat in modern taalgebruik wordt genoemd.

Daarom wil ik oproepen tot protest. Een protest tegen het geweld, waarvan Meindert Tjoelker het slachtoffer is geworden. Een reactie die tot doel heeft medeleven uit te drukken met zijn vriendin, familie en vrienden. Maar die ook moet leiden tot nadenken en tot bezinning. Iedereen moet zich gaan afvragen wat hij of zij kan bijdragen aan het voorkomen hiervan. Wanneer velen zichtbaar hun afschuw uitdrukken, wordt duidelijk gemaakt dat het niet 'normaal' is dat enkelen zulke dingen doen. Door het uitdrukken van gevoelens van weerzin tegen dit geweld kunnen we als hele samenleving duidelijk maken dat er grenzen zijn overschreden.

Daarmee wordt ook duidelijk gemaakt dat velen zelf verantwoordelijkheid willen nemen in het voorkomen van dergelijk geweld. Door het te bespreken, door op te voeden, door te corrigeren.

Ik roep de Friese samenleving op om aanstaande vrijdag dit protest met mij te uiten. In het bijzonder vraag ik de uitgaanswereld, horeca-ondernemers en hun klanten, om 's avonds om elf uur één minuut stilte in acht te nemen. Op straat, samen, voor de horecazaken. Ter nagedachte-nis aan Meindert Tjoelker, en om iedereen duidelijk te maken dat de Friese samenleving niet gedachteloos het oprukkende, zinloze geweld aanvaardt.

Ik ben ervan overtuigd dat zo'n protest, gekoppeld aan bezinning en bespreking in brede kring, een wezenlijke bijdrage kan leveren aan het voorkomen van dit soort geweld. Het protest moet tevens tot uitdrukking brengen dat de samenleving, dat de burgers zich niet onmachtig willen beschouwen als het gaat om de eigen veiligheid.

Ik zal al het mogelijke blijven doen om geweld te bestrijden. Ik weet dat al mijn Friese collega's daar net zo over denken. Maar ik weet tevens dat voor het echte voorkomen brede steun nodig is van de samenleving, die tot uitdrukking brengt dergelijk geweld niet te accepteren.

Ik hoop dat de reacties op de dood van Meindert Tjoelker vrijdag duidelijk zullen maken, dat die steun er ook in onze Friese samenleving nog steeds is.

(Onderschrift foto: Burgers moeten zich niet als onmachtig willen beschouwen als het gaat om hun eigen veiligheid. Met een gezamenlijk, zwijgend protest tegen het toenemend zinloos geweld op straat kunnen zij dat tot uiting brengen, meent politiechef Cees Bangma.)⁴

12

Deze oproep verschijnt op maandag 15 september 1997 in de *Leeuwarder Courant*. Regionale en landelijke media pakken zijn oproep tot protest direct en massaal op.

Maandagmiddag geeft Bangma zijn eerste twee interviews; één aan de televisie en één aan de radio van Omroep Friesland. Het actualiteitenprogramma Netwerk zendt het interview 's avonds landelijk uit. Diezelfde week krijgt hij nog tachtig verzoeken voor een interview, die hij allemaal af-

wijst met verwijzing naar zijn open brief. Hij zegt niet te veel op de voorgrond te willen treden. De politie in Leeuwarden stelt twee extra medewerkers aan om alle reacties te kunnen verwerken.

Er ontstaat een intense media-aandacht rond het incident Tjoelker en het thema zinloos geweld, die aanhoudt tot na de rechtszaken tegen de verdachten. Er komen veel reacties uit de samenleving en de politiek. De vraag is waarom de dood van Tjoelker en de oproep van Bangma zoveel aandacht trekken. De zaak Tjoelker is niet uitzonderlijk; regelmatig zijn er slachtoffers van vergelijkbaar geweld te betreuren geweest, waaraan niemand bijzondere aandacht schonk. Waarom is het deze keer anders?

Walgrave en Rihoux (1998) bieden enkele aanknopingspunten voor een verklaring in hun beschrijving van het ontstaan van de 'Witte Marsen' in België. De aandacht voor Tjoelker in relatie tot het thema zinloos geweld is volgens ons, op enkele punten en in afgezwakte vorm, vergelijkbaar met de 'witte beweging'. Walgrave en Rihoux stellen dat

een krachtige maatschappelijke mobilisatie onverklaarbaar is zonder een beroep te doen op de krachtige identificatie met de slachtoffers en de grote emotionaliteit van de gebeurtenissen.

Beide aspecten spelen in de zaak Tjoelker een rol.

Ten eerste is er sprake van een 'krachtige identificatie met het slachtoffer'. De specifieke levensomstandigheden van Tjoelker op het moment van zijn dood, spreken tot de verbeelding en vergemakkelijken de identificatie met hem als het slachtoffer. Het wordt bekend dat hij binnenkort zou gaan trouwen, dat hij bezig was zijn pas gekochte huis op te knappen én dat hij sinds kort zijn eerste vaste baan had. De identificatie met het slachtoffer wordt ook vergemakkelijkt door het gebruik van het wij-zij perspectief, waarbij 'wij' de grote groep goedwillende, normale leden van de samenleving vertegenwoordigt en 'zij' de kwaadwillende enkelingen: 'Iedereen moet zich gaan afvragen (...) dat het niet "normaal" is dat enkelen zulke dingen doen.'

Ten tweede is er sprake van 'grote emotionaliteit van de gebeurtenissen'. Een analyse van de tekst van de oproep van Bangma laat zien dat er een sterke nadruk wordt gelegd op emoties. Er is sprake van een veelvuldig verwijzen naar gevoelens die 'we' hebben of zouden moeten hebben: het gevoel dat een professioneel onderzoek niet voldoende is, het gevoel van verbijstering, het gevoel van onmacht, angst en gevoelens van weerzin. De oproep is geschreven vanuit het perspectief van de slachtoffers waar 'wij' ons mee kunnen identificeren; 'protest tegen het geweld, waarvan Meindert Tjoelker het slachtoffer geworden is', en 'medeleven (...) met zijn vriendin, familie en vrienden'. Over de feitelijke gang van zaken tijdens de vechtpartij wordt met geen woord gerept (hierover later meer).

Daarnaast wordt er een moreel appèl gedaan. Zinsneden als 'voorko-

men is een taak van ieder burger', 'mensen zouden niet eens op het idee moeten komen', 'zelf verantwoordelijkheid nemen' en 'bezinning' wijzen hierop. Je zou kunnen zeggen dat Bangma met zijn oproep een poging doet het collectieve morele bewustzijn te prikkelen.

Verder stellen Walgrave en Rihoux dat het thema van een 'emotionele' beweging moet kunnen aansluiten bij gevoelens van ongenoegen die al in de samenleving aanwezig zijn. In de oproep van Bangma wordt een verband gelegd tussen het thema zinloos geweld en gevoelens van onmacht en onveiligheid. Hij sluit daarmee aan bij bestaande gevoelens van onveiligheid en de angst voor 'toenemend' geweld. Deze thema's zijn al jarenlang onderwerp van discussie en onderzoek. Verschillende onderzoeksrapporten tonen aan dat er geen of slechts in geringe mate sprake is van een toename van criminaliteit (WODC 1999; SCP 1998), maar dat wel de aandacht ervoor toeneemt (De Haan, Vrij Nederland 1999). Toch blijft in de samenleving het idee bestaan dat het (zinloze) geweld steeds grotere vormen aanneemt, hetgeen door Bangma wordt bevestigd.

Een laatste overeenkomst met de witte beweging is het idee dat het voor een 'emotionele' beweging nodig is, een ruim en diffuus thema te hanteren dat aan een zo breed mogelijk publiek de mogelijkheid biedt zich ermee te identificeren (Walgrave en Rihoux 1998). Het begrip zinloos geweld zou zo'n diffuus begrip genoemd kunnen worden. Het is gemakkelijk er allerlei uiteenlopende gevoelens van ongenoegen en onbegrip bij onder te brengen. Niemand weet precies wat er mee bedoeld wordt en iedereen geeft er zijn of haar eigen invulling aan. Bangma legt in zijn oproep het verband tussen zinloos geweld en gevoelens van angst en onmacht. Het maatschappelijk gebruik van het begrip toont deze verbreding ook aan (WODC 2000): vormen van geweld zoals verkeersovertredingen en vandalisme worden er bijvoorbeeld onder geschaard, evenals zeer ruime begrippen zoals normvervaging (*De Telegraaf*, 19 september 1997) en een 'harder wordende samenleving' (Stichting tegen Zinloos Geweld, internetsite).

Eenzijdige identificatie met het slachtoffer en emotionele beweegredenen zijn vaak niet bevorderlijk voor een objectieve weergave van de feitelijke gebeurtenissen. In de oproep van Bangma is geen enkele aandacht voor wat zich werkelijk heeft afgespeeld tussen de beide groepen die bij de vechtpartij betrokken waren. Het ontbreken van volledige en objectieve informatie leidt tot onbegrip en als gevolg daarvan tot kwalificaties als 'zinloos' en 'verbijsterend'. In de beschrijving van de berichtgeving in de media wordt dit proces van mythevorming verder geanalyseerd.

3. De media: een mythe gecreëerd?

Meindert Tjoelker – zijn naam is bekend en de associatie met zijn 'zinloze' dood is vlug gemaakt. De aandacht voor deze zaak in de media – van regionale en nationale dagbladen tot het *nos-Journaal* en diverse actualiteiten-

programma's – is immers uitgebreid geweest. Het intikken van de naam 'Meindert Tjoelker' in de zoekmachine van het Telegraaf-archief op internet levert alleen al een lijst van 41 artikelen op. Het ene medium bericht de zaak genuanceerder dan het andere. Maar het beeld dat in de media overheerst en de publieke opinie in zijn greep nam, komt op het volgende neer: Meindert Tjoelker komt op voor het bezit van iemand anders en wordt vervolgens geschopt en dood geslagen. De burgerschapszin die hij aan de dag legt kost hem zijn leven.

Blok (1991) wijst ons op de gewoonte om gevallen van geweldpleging uit hun context te halen. Bijzonderheden over de toedracht en omstandigheden van een delict worden in de berichtgeving vaak weggelaten. Gebrekkige perceptie en onbegrip zijn het gevolg, waardoor het geweld zinloos lijkt. In hoeverre is deze bevinding van Blok van toepassing op het bovenstaande mediabeeld van Tjoelker; in hoeverre heeft zijn dood bijgedragen tot deze mythetvorming? Om deze vraag te beantwoorden volgt hier een gedetailleerde reconstructie van het incident die zo dicht mogelijk bij de feiten ligt – zoals deze in het procesverbaal zijn opgetekend en door de rechtbank naar buiten zijn gebracht – om deze af te kunnen zetten tegen het mediabeeld. Deze reconstructie is hoofdzakelijk gebaseerd op de mondelinge informatie die mr. Brouwer, de officier van justitie van de jongste (ex-) verdachte, ons heeft verstrekt.

Eén van de mannen uit het groepje van vier verdachten was bezig een fiets te vernielen en in de gracht van de Nieuwestad te gooien. Dit ging met geschreeuw gepaard. Aan de overkant van de gracht stond Meindert Tjoelker in een groepje met zijn vriendin Jennifer Zijlstra en twee bevriende stellen. Tjoelker heeft zoiets geroepen als 'Hé klootzakken, doe niet zo asociaal!' of 'Hé klootzakken, blijf van die fiets af!'. De Tjoelker-groep heeft ook nog gewenkt en geroepen van 'kom maar op, we kunnen je aan!'. De andere groep voelde zich uitgedaagd en reageerde met een 'we pakken ze even!'. Eén van de vier rende via de brug de gracht over die de twee groepen van elkaar scheidde, waarop de andere drie volgden.

Het gevecht dat toen volgde heeft slechts enkele minuten geduurd. Eigenlijk vond er een aantal gevechten op korte afstand van elkaar plaats. Tjoelker is in gevecht geweest met één van de verdachten die boven op hem lag, en later is daar nog een andere verdachte bijgekomen. De twee verdachten zeiden op een gegeven moment 'kappen, we houden er mee op'. Tjoelker was als enige zwaargewond en bleef op de grond liggen. Een paar uur later is hij in het Medisch Centrum Leeuwarden overleden, waarschijnlijk aan de gevolgen van een trap in zijn hals.

15

Uit de vergelijking met deze versie van het incident volgt hoe beperkt, eenzijdig en soms zelfs foutief het in de media geconstrueerde beeld over het algemeen blijkt te zijn. In de krantenberichten is de provocerende rol van

Tjoelker als aanleiding voor het gevecht weggelaten – overeenkomstig met Bloks analyse – dan wel in afgezwakte vorm gepresenteerd als burgerschapszin. Een voorbeeld: ‘het ongenoegen van de groep-Tjoelker over het vernielen en in het water gooien van een fiets sproot voort uit prijzenswaardige burgerzin’⁵ (*De Telegraaf*, 7 januari 1998). Dat de confrontatie uitmondde in gevechten van man tegen man, is eveneens nauwelijks in de berichtgeving terug te vinden. Het beeld van ‘vier tegen één’ overheerst: ‘Tjoelker werd door vier jongens doodgeschot’ (*De Telegraaf*, 17 september 1997).

Hoe gingen de media te werk bij het uitdragen van dit vertekende beeld, van deze mythe van goed versus kwaad? De oproep van Bangma was zoals gezegd de katalysator; hij gaf publiekelijk uitdrukking aan zijn emoties en daarmee was de toon voor een emotionele, subjectieve berichtgeving in termen van zinloos geweld gezet. Ook de uitingen van de familie Tjoelker, met name de vader, zijn – wat niet zo verwonderlijk is – emotioneel en ongenueanceerd en worden veelvuldig geciteerd in de pers. Een kop als ‘Vader Tjoelker: Je schopt toch niemand dood’ (*Leeuwarder Courant*, 12 september 1998) versterkt de publieke betrokkenheid en de eenzijdige beeldvorming. Daarnaast wordt Tjoelkers dood gedramatiseerd door het bekendmaken van gedetailleerde achtergrondinformatie over zijn leven, zoals zijn persoonlijkheid, zijn nieuwe huis en vooral zijn aankomende huwelijk. Met name in de *De Telegraaf* treffen we daar voorbeelden van aan.

Meindert had het huis van binnen en van buiten eigenhandig opgeknaapt. Hij zou er deze week de laatste hand aan leggen. Dan was het liefdesnestje klaar om er een gezin in te stichten. (*De Telegraaf*, 16 september 1997)

Meindert was een rustige, kalme en heel sympathieke jongen. (ibid.)
Wat vandaag een prachtige trouwdag had moeten worden, is nu een rouwdag. (*De Telegraaf*, 19 september 1997)

Voorts is de manier van formulering in de krantenberichten van belang. Door het creëren van een wij- en een zij-groep identificeren lezers zich met het slachtoffer en juist niet met de verdachten, zoals Tonnard (2000) aan de hand van een analyse van het taalgebruik in de krantenberichten over de dood van Tjoelker duidelijk maakt. Zo wordt het slachtoffer veelvuldig met voor- en achternaam, of vlotweg als ‘Meindert’ aangeduid, terwijl gebruikelijk is dat alleen de achternaam volstaat. ‘In hele land minuut stilte voor Friese Meindert’, kopt de *De Telegraaf* op 17 september 1997. Identificatie met het goede waar ‘Meindert’ voor zou staan wordt zo heel gemakkelijk, en vormt volgens Tonnard een verklaring voor het ontstaan van zo’n enorme maatschappelijke wij-groep als bij Tjoelker het geval is. Van de verdachten wordt een zij-groep gecreëerd. Bijvoorbeeld door hen als ‘de vier daders’ aan te duiden, nog voordat de rechtbank daarover uitspraak heeft gedaan. Of door beschrijvingen van hun daad als ‘zinloos geweld’, ‘strafex-

peditie' of 'laffe moord'. Met name de omschrijving van het incident als moord impliceert dat de verdachten Tjoelkers dood met voorbedachte rade zouden hebben veroorzaakt.

Heeft niemand geprobeerd om het proces van mythologisering te doorbreken door het eenzijdige beeld van de onschuldige Tjoelker te relativieren? Jawel, maar zulke pogingen zijn slechts sporadisch ondernomen en hebben geen navolging gevonden in de media.

Dit blijkt uit een artikel van Barfoot getiteld 'Het lijkt een complot om Tjoelker heilig te houden' (*De Journalist*, 26 februari 1999), waarin zij een paar uitzonderingen aanhaalt. De *De Telegraaf* behoort daar zeker niet toe, maar wel constateerden wij in de gepubliceerde artikelenreeks van deze krant een ontwikkeling naar een wat genuanceerdere berichtgeving. Als drie maanden na dato de rechts zaak van start gaat, verschijnt er een nieuwe golf van publicaties met ditmaal meer aandacht voor de kant van de 'daders', die nu wel stevast als 'verdachten' worden aangeduid. Hun advocaten worden geciteerd als zij protesteren tegen de manier waarop de zaak in de publiciteit is gebracht. Zij benoemen het incident als een 'ordinaire vechtpartij', die door de media is opgeblazen. Ook komt dan voor het eerst een korte reconstructie aan bod waarin duidelijker wordt dat de vechtpartij van twee kanten kwam. De *Leeuwarder Courant* nuanceert vanaf het begin de berichtgeving. Eén van de eerste artikelen die deze krant over de dood van Tjoelker publiceert, getiteld 'Daders van doodslag zijn diep geschokt' (17 september 1997), is er uitzonderlijk vroeg bij met het belichten van de andere kant, namelijk het perspectief van de verdachten – de voorbarige en zelfs onjuiste formuleringen 'daders' en 'doodslag' daargelaten. Deze grotere zorgvuldigheid in de berichtgeving is wellicht verklaarbaar door de grotere bekendheid met de plaatselijke omstandigheden en de betrokkenen.

Echt genuanceerde stukken zoals dat van Barfoot, die de berichtgeving over Tjoelker bekritisieren als mediahype en mythe, verschijnen pas veel later en zijn zoals gezegd op de vingers van één hand te tellen. Het duurt lang voor de families van de verdachten eens geïnterviewd en geciteerd worden. Of voordat iemand de visie publiceert, dat de dood van Tjoelker een noodlottig ongeluk was, dat net zo goed één van de 'daders' had kunnen treffen.

Criminoloog De Haan bijvoorbeeld, doet het incident af als 'bijna een normale confrontatie tussen mannen in het uitgaansleven' waarbij een dergelijke dramatische afloop uitzonderlijk is (*Vrij Nederland*, 25 september 1999). Dergelijke nuanceringen komen echter te laat en er bestaat nauwelijks belangstelling voor. De maatschappelijke mythe is dan reeds gecreëerd en laat zich niet zomaar bijstellen.

4. Versterking en verbreding van de mythe: zinloos geweld wordt een begrip

Het beeld dat in de media is gecreëerd rond Tjoelker en het daaruit voortvloeiende onbegrip dat zich uit in het begrip 'zinloos geweld', wordt vervolgens versterkt en verbreed. Versterking van de mythe gebeurt onder andere door de mythe te herhalen, er nieuwe gevallen aan toe te voegen of de aandacht ervoor te vergroten. Verbreding van de mythe gebeurt door koppeling van de mythe aan nieuwe onderwerpen. Walgrave en Manssens (1998) gebruiken hiervoor de begrippen 'amplification' en 'extension'. Versterking en verbreding van de mythe houden de mythe levend en kunnen ten slotte leiden tot consolidering ervan. Het begrip zinloos geweld wordt langzaam in het algemeen taalgebruik opgenomen en slachtoffers die in de media veel aandacht hebben gekregen, worden algemeen bekend als voorbeelden van zinloos geweld. Aan de hand van enkele reacties uit de samenleving naar aanleiding van de dood van Tjoelker laten we zien hoe dit proces van versterking, verbreding en consolidering is verlopen.

Emotionele daden

De oprichting van een monument, het oproepen tot een minuut stilte of tot stille tochten zijn voorbeelden van 'emotionele daden' (Walgrave en Rihoux) die bijdragen aan de versterking van de mythe. Er blijkt uit dat het onderwerp waarop deze daden betrekking hebben, een speciale belangstelling oproept en veel mensen mobiliseert. Emotionele daden zijn een uiting van betrokkenheid bij de mythe. Het is bovendien gemakkelijk er uiteenlopende gevoelens zoals solidariteit, medeleven of protest bij onder te brengen.

De stille tocht op 19 september 1997 ter nagedachtenis aan Tjoelker en als protest tegen zinloos geweld, brengt ongeveer twintigduizend mensen op de been. Nog veel meer mensen worden erbij betrokken door de minuut stilte die landelijk in acht wordt genomen. De media zenden de stille tocht live uit op de televisie.

De ouders van Tjoelker hangen op de plek van het incident een foto van hun zoon op. Mensen leggen bloemen en branden kaarsen. De burgemeester van Leeuwarden, Hayo Apotheker, spreekt de menigte toe en doet onder andere de volgende uitspraken.

Op deze plaats werd Meindert Tjoelker als gevolg van nodeloos en reделoos geweld door vier jonge mannen geslagen en geschopt. Doodgeschoot. (...) Hij sprak hen aan op hun gedrag, omdat zij fietsen vernielden. Hij waagde het om iets te zeggen en heeft dat met de dood moeten bekopen. (...) De samenleving mist in Meindert een moedige man, een medemens. (Barfoot 1999)

Uit deze woorden blijkt opnieuw dat er weinig aandacht is voor de context van de gebeurtenissen. Er is sprake van identificatie met het slachtoffer,

aan wie eigenschappen worden toegedicht die hij misschien helemaal niet had. Er wordt wederom een appèl gedaan op de emotionele betrokkenheid en op het morele besef.

Nadat de rechtbank uitspraak heeft gedaan tegen de verdachten, vindt in Leeuwarden een tweede stille tocht plaats, in combinatie met twee minuten stilte. De familie Tjoelker heeft hiertoe een oproep gedaan. Zij willen protesteren tegen de in hun ogen te lage straffen. Zij uiten in de media hun twijfels over het rechtssysteem. De protesten tegen de strafmaat zetten ook anderen aan tot actie. Er komt een politieke discussie op gang over de wenselijkheid tot verruiming van enkele artikelen in het Wetboek van Strafrecht met betrekking tot geweld in groepsverband.

Een jaar na het overlijden van Tjoelker richt de gemeente in samenwerking met de families Tjoelker en Zijlstra een monument op ter nagedachtenis aan Meindert en als symbool tegen zinloos geweld. De onthulling wordt verricht door loco-burgemeester Peter den Oudsten. De gedenksteen is een vijftig centimeter hoge granieten plaquette waarop een door Jennifer Zijlstra gemaakt gedichtje is gegraveerd dat volgens haar weergeeft hoe Meindert heeft gedacht:

Waarom? Omdat ik de moed had er wat van te zeggen. Waar ben ik veilig? Kan iemand mij dat uitleggen? Zinloos. Waarom die woede? Ik kwam alleen maar op voor het goede. Meindert.

Ook in deze tekst zijn elementen te vinden die de mythe, die in de media rond Tjoelker en zinloos geweld is ontstaan, overnemen en bevestigen. Tjoelker is 'moedig' en 'komt op voor het goede'. En weer is er sprake van onbegrip over het incident. De mythe wordt hier verbreed door de koppeling aan onveiligheidsgevoelens.

Reacties van politici en andere gezagsdragers

Naar aanleiding van de dood van Tjoelker komen er verschillende reacties los van de zijde van politici en andere gezagsdragers, waarmee zij een oordeel vellen over (zinloos) geweld. De meeste politici nemen de term zinloos geweld over en gebruiken die zonder voorbehoud, waarmee ze de mythe bevestigen. Hier en daar gebruikt men ook 'redeloos' (Koningin Beatrix, Kersttoespraak) of 'onnodig' geweld. Ook het in de media gecreëerde beeld van Tjoelker als slachtoffer van zinloos geweld, komt veelvuldig ter sprake. De reacties van gezagsdragers versterken de bestaande denkbeelden over zinloos geweld, door ze onderwerp van politieke discussie te maken. Ze dragen bij aan de verbreding van het begrip zinloos geweld door het in verband te brengen met andere thema's zoals normvervalsing, toenemende onveiligheid en toenemende onverschilligheid en gevoelloosheid. Politici geven blijk van een zekere emotionele betrokkenheid bij het thema en van identificatie met het slachtoffer. Ter illustratie volgen hier enkele voorbeelden.

Minister President Kok is:

(...) ontsteld over het 'zinloze geweld' op straat. We moeten met elkaar zorgen dat het in ieders geheugen gegrift staat dat het zo niet verder kan. Het is afschuwelijk dat dit jong geluk in één klap wordt weggevaagd. (*De Telegraaf*, 20 september 1997)

Hij zoekt de oorzaak van de toename van zinloos geweld in het geweld op de televisie. Bolkestein en Dijkstal (VVD) houden een pleidooi voor uitbreiding van de politiemacht. De Hoop Scheffer (CDA) zoekt de oorzaak van zinloos geweld in normvervaging. Er ligt volgens hem een taak voor gezin en school om hierin verandering te brengen. Koningin Beatrix brengt in haar Kersttoespraak, vermoedelijk naar aanleiding van de maatschappelijke reacties rond de dood van Tjoelker, de 'toenemende onveiligheid op straat en het redeloos geweld' ter sprake. Volgens haar

raakt misdaad niet alleen de directe slachtoffers, (...) zij tast de gemeenschap als geheel aan. (...) Bij brute gewelddadigheid blijken gelukkig ook intens medeleven en publieke verontwaardiging tot uitdrukking te komen. Dit teken van bezorgdheid om het maatschappelijke welzijn is hoopgevend.

Nadat de rechtbank op 6 januari 1998 uitspraak heeft gedaan, komt er een lawine van reacties los naar aanleiding van de hoogte van de opgelegde straffen. De minister van justitie zegt verbaasd te zijn over de lage straffen en belooft na te zullen gaan welke mogelijkheden de wetgeving biedt voor een hogere strafmaat. In de Tweede Kamer worden vragen over de kwestie gesteld. De PVDA-fractie in de Tweede Kamer is van mening dat het Openbaar Ministerie zinloos geweld harder aan moet pakken.

De Kamerleden Van Heemst en Kalsbeek bereiden een wetsvoorstel voor met betrekking tot wijziging van artikel 304 van het Wetboek van Strafrecht. Dit artikel behandelt het toebrengen van lichamelijk letsel. In de toelichting bij het wetsvoorstel definiëren zij zinloos geweld als volgt: 'Zinloos geweld is geweld gericht tegen personen, die proberen anderen van geweld te weerhouden.' Zij noemen hierbij Kloppenburg en Tjoelker als voorbeelden. Er zijn volgens hen lacunes in de wetgeving om groeps geweld strafrechtelijk aan te pakken, in het geval er onduidelijkheid bestaat over wie de dader is. Zij pleiten daarmee voor collectieve schuld bij dergelijke delicten. Dit betekent een ingrijpende wijziging in de uitgangspunten van het recht, omdat tot nu toe de persoonlijke schuld bewezen moet worden.

De commotie in de politiek hangt vermoedelijk ook samen met de komende verkiezingen. Het onderwerp sluit goed aan bij verkiezingsthema's zoals de bestrijding van gevoelens van onveiligheid (meer blauw op straat). Het thema zinloos geweld is daarmee op de politieke agenda gezet.

Het beleid

Al snel na de dood van Tjoelker worden er initiatieven genomen om het verschijnsel zinloos geweld te onderzoeken, resulterend in een reeks (onderzoeks)rapporten, waarvan hier een selectie. Binnen een maand na de dood van Tjoelker presenteert de gemeente Leeuwarden in samenwerking met de plaatselijke politie het actieprogramma 'Nee! Tegen Geweld', waarin 42 actiepunten zijn opgenomen. Het is een programma voor een brede aanpak ter bestrijding van het geweld in de Leeuwarder binnenstad, waarbij politie, justitie, gemeente en provincie, organisaties van bewoners van de binnenstad, de media, onderwijs- en welzijnsinstellingen en de horeca samenwerken. Er is voor een brede aanpak gekozen, omdat men van mening is dat de toename van geweld een maatschappelijk probleem is dat alleen door de samenleving als geheel kan worden opgelost. Eén van de (wel heel breed geformuleerde) doelen is 'het herstellen van de verloren gewaande normen als gastvrijheid, aanspreekbaarheid, dienstbaarheid, veiligheid en aandacht voor de samenleving' (*Nee! Tegen Geweld* 1997). Door herstel van deze normen zou het geweld een halt toegeroepen kunnen worden. Verder stelt men maatregelen voor die de onveiligheid (sgevoelens) moeten verminderen, zoals betere straatverlichting en bewegwijzering van de binnenstad naar het dichtstbijzijnde politiebureau.

In juni 1998 verschijnt op verzoek van Cees Bangma en mr. Bunk, officier van justitie in Leeuwarden, het onderzoek *Begaan met uitgaan: Een verkenning naar uitgaansgeweld in de Leeuwarder binnenstad*. Hierin worden maatregelen aanbevolen als een strenger politicoptreden en uitbreiding van de politiemacht. Het Ministerie van Justitie presenteert in februari 1998, eveneens naar aanleiding van het Tjoelker-incident, de beleidsnota *Geweld op straat*. Naar aanleiding van deze nota wordt in 1998 in de twaalf provinciehoofdsteden Het Twaalf Stedendebat 'Geweld op straat' gevoerd. In december 1998 verschijnt de nota *Uitkomsten van het Twaalf Stedendebat: Geweld op straat*. In april 1999 publiceert het WODC het rapport *Zinloos geweld: Momentopname nr. 1*.

De grote aandacht voor het onderwerp zinloos geweld van de kant van de media, de politiek en de beleidmakers, draagt bij aan de consolidering van het begrip zinloos geweld, dat langzaam wordt opgenomen in het dagelijkse taalgebruik.

De Stichting tegen Zinloos Geweld

Naar aanleiding van de dood van Tjoelker en de oproep voor een minuut stilte van Cees Bangma richt de Noordwijkse kunstenaar Bart Wisbrun op 19 september 1997 de Stichting tegen Zinloos Geweld op. Twee van de hoofddoelstellingen die de stichting noemt zijn:

(...) het voeren van campagnes c.q. acties, zodat de problematiek rond het 'zinloze' geweld onder de aandacht blijft en het creëren van een symbool (lieveheersbeestje) dat voor iedereen ondersteunend werkt en een positief signaal afgeeft. (internetsite)

Op deze manier probeert de stichting een 'brede maatschappelijke aandacht' te verkrijgen voor het verschijnsel zinloos geweld. Campagnes worden opgezet rond thema's die op dat moment actueel zijn in de samenleving en die verbonden worden aan het begrip zinloos geweld. Zo is er een plan ontwikkeld voor een nationale campagne waarin 'veilig verkeer, agressie en geweld in het verkeer' onderwerpen van aandacht zijn. Ook heeft de stichting zich beziggehouden met een campagne tegen voetbalvandalisme tijdens Euro 2000. Dit zijn duidelijke voorbeelden van de manier waarop het thema zinloos geweld verbreed wordt.

De stichting besteedt veel aandacht aan publiciteit. Er is een samenwerkingsverband met de AVRO, wat in november 1998 resulteert in een hele week radio en televisie rond het thema 'Zinloos geweld: hoe stoppen we het?'. Op 15 januari 1999 start de stichting een internetsite, die naar eigen zeggen gemiddeld vijfhonderd bezoekers per dag trekt. Op al deze manieren draagt de stichting bij aan de bekendheid met het begrip zinloos geweld.

5. Conclusie

In dit artikel hebben we ons beziggehouden met de vraag hoe het begrip zinloos geweld ingeburgerd is geraakt. We hebben dit gedaan aan de hand van een exploratief onderzoek naar het eerste geval van zinloos geweld dat nationale bekendheid kreeg. Verder zijn er enkele aanknopingspunten gegeven voor een verklaring waarom het begrip heeft kunnen uitgroeien tot een maatschappelijk verschijnsel.

'Meindert Tjoelker' en 'zinloos geweld' zijn twee 'begrippen' die onlosmakelijk met elkaar verbonden zijn geraakt vanaf het moment dat Tjoelker om het leven kwam. De term zinloos geweld bestond reeds, maar had nog niet eerder zo in de publieke belangstelling gestaan. Cees Bangma bracht als eerste de vechtpartij waarvan Tjoelker het slachtoffer werd in verband met het begrip zinloos geweld. Zijn emotionele oproep tot protest vlak na het incident, vormde de katalysator voor talloze symbolische acties tegen zinloos geweld in heel Nederland. De media speelden hierbij een cruciale rol. De publiciteit die de Tjoelker-zaak kreeg was niet alleen omvangrijk, maar – zoals gebleken is – eveneens zeer eenzijdig en ongenueanceerd. De vechtpartij waarbij Tjoelker om het leven kwam werd grotendeels van zijn context ontdaan en herschreven tot een verhaal van goed versus kwaad. Het gecreëerde beeld, dat Meindert vanwege zijn moed en burgerschapszin werd doodgeschoten door een stelletje vandalen, vervangt het incident, dat dan zinloos lijkt.

Je zou kunnen spreken van de vorming van een mythe. Een mythe die aansloeg en in stand werd gehouden door de maatschappelijke reacties die erop volgden, zoals de oprichting van een monument, een Stichting tegen Zinloos Geweld en het op stapel zetten van beleidsplannen met het doel het

zinloze geweld terug te dringen. Tevens kwam er een politieke discussie over zinloos geweld op gang. Het begrip zinloos geweld wordt gekoppeld aan allerlei gevoelens van ongenoegen die (latent) in de samenleving aanwezig zijn en aan actuele thema's die geen direct verband houden met zinloos geweld. Er is sprake van een proces van versterking en verbreding, dat uitmondt in consolidering van het begrip zinloos geweld. Dit begrip is onderdeel uit gaan maken van het dagelijks taalgebruik, hoewel in wisselende betekenissen.

Uit dit exploratieve onderzoek van één geval van zinloos geweld zijn enkele aanwijzingen naar voren gekomen die de maatschappelijke context aangeven, waarin het verschijnsel zinloos geweld zich heeft ontwikkeld. We constateren dat het thema aan lijkt te sluiten bij de toegenomen aandacht voor geweld en criminaliteit (SCP 1998). Daarin wordt gesteld dat in een wereld die steeds veiliger wordt, de gevoeligheid voor geweld toeneemt en de tolerantie ervoor afneemt.

Walgrave en Rihoux (1998) geven in hun onderzoek van de Belgische 'witte golf' een verklaring, die ook op het verschijnsel zinloos geweld van toepassing zou kunnen zijn. Zij zien een verband tussen morele verontwaardiging⁶ en de aantasting van de eigen leefwereld. Het koppelen van allerlei gevoelens van ongenoegen aan een – diffuus – begrip als zinloos geweld is vooral mogelijk als het emoties betreft die in de eigen leefwereld verankerd zijn. Als deze wordt aangetast kan dat leiden tot grote morele verontwaardiging. De eigen leefwereld kan hier als aangetast beschouwd worden door het gevoel niet meer veilig te zijn in de openbare ruimte of in het algemeen door angst voor 'onverwacht' geweld, waartegen men zich moeilijk kan verdedigen en dat 'iedereen' kan overkomen. Morele verontwaardiging over zinloos geweld kan dan opgevat worden als een verdediging van de eigen leefwereld.

Verder blijkt dat er een sterke identificatie met het slachtoffer heeft plaatsgevonden, die werd versterkt door het gebruik van het wij-zij perspectief en door de specifieke levensomstandigheden van het slachtoffer, waarmee grote groepen in de samenleving zich konden identificeren. Het sluit aan bij de toegenomen aandacht voor het slachtofferschap vanaf de jaren negentig. Walgrave en Rihoux (1998) merken op dat 'vooral rond slachtofferschap mobilisatie meer dan ooit mogelijk lijkt te zijn, waarbij bondgenootschap met de media van het allergrootste belang is'.

Nader onderzoek geeft wellicht aanleiding het verschijnsel zinloos geweld vanuit deze bredere maatschappelijke achtergronden verder te onderzoeken en aan te sluiten op andere theoretische invalshoeken.

Noten

- 1 De resultaten van dit verkennend onderzoek geven wellicht aanleiding om in een later stadium op andere theoretische invalshoeken aan te sluiten.
- 2 De keuze voor deze dagbladen is gemaakt vanwege de aard van het onderwerp en de toegankelijkheid van het medium. De keuze voor de *De Telegraaf* vanwege het grootste landelijke dagblad en die voor de *Leeuwarder Courant* vanwege de betrokkenheid op de regio.
- 3 We hebben bij de keuze van de reacties ons laten leiden door het materiaal dat we tijdens het onderzoek hebben gevonden.
- 4 Cursivering toegevoegd.
- 5 Cursivering in citaten toegevoegd.
- 6 In dit geval gaat het om verontwaardiging over bijvoorbeeld 'normvervaging' en wellicht ook om zaken als de aantasting van het 'recht' op een vrij toegankelijke en veilige openbare ruimte.

Geraadpleegde literatuur

- Blok, A. (1991) Zinloos en zinvol geweld. *Amsterdams Sociologisch Tijdschrift* 18 (3) 189-207.
- Tonnard, Y. (2000) *Veroordeeld door de krant*. Scriptie Universiteit van Amsterdam.
- Walgrave, S. en Rihoux, B. (1998) De Belgische witte golf: Voorbij de sociologische bewegingstheorie? *Sociologische Gids* 45 (5) 310-340.
- Walgrave, S. en Manssens, J. (1998) De Witte Mars als product van de media: De pers als mobilisatiealternatief voor bewegingsorganisaties. *Sociologische Gids* 45 (5) 340-375.
- Begaan met uitgaan (1998) Een verkenning naar uitgaansgeweld in de Leeuwarder binnenstad. Politie Friesland. Leeuwarden juni 1998.
- Nee! Tegen Geweld (1997) Plan van Aanpak tegen geweld in de binnenstad van Leeuwarden. Gemeente Leeuwarden. Leeuwarden, 14 oktober 1997.
- Nee! Tegen Geweld (1998) Een jaar later. Gemeente Leeuwarden. Leeuwarden, 1 september 1998
- Samenvatting Sociaal en Cultureel Rapport (1998) Sociaal en Cultureel Planbureau, internetsite www.scp.nl.
- Zinloos geweld: Momentopname, nr. 1 (1999) Wetenschappelijk Onderzoek en Documentatie Centrum (WODC). Den Haag.
- Terlouw, G.J., Haan, W. de, Beke, B.M.W.A. (2000) *Geweld: gemeld en geteld. Een analyse van de aard en omvang van geweld op straat tussen onbekenden*. Wetenschappelijk Onderzoek en Documentatie Centrum (WODC). Den Haag.

Overige bronnen

- Leeuwarder Courant*
- Kracht uit Onmacht: Oproep tot protest, 15 september 1997.
- Daders van doodslag zijn diep geschokt, 17 september 1997.
- De Telegraaf*
- Politiechef wil massaal protest na Fries drama, 16 september 1997.
- In hele land minuut stilte voor Friese Meindert, 17 september 1997.
- Hele land is minuut stil voor Meindert, 19 september 1997.

Kok ontsteld over zinloze geweld, 20 september 1997.

Woede om vonnis in zaak Tjoelker, 07 januari 1998.

Vrij Nederland

Onderzoeker Willem de Haan: 'Agressie hoort erbij', 25 september 1999.

De Journalist

Barfoot, E., Het lijkt een complot om Tjoelker heilig te houden: De hardnekkigheid van

een misverstand, 26 februari 1999.

Interview

Met dhr. O. Brouwer, officier van justitie in de zaak tegen de 17-jarige ex-verdachte.

Stichting tegen Zinloos Geweld

Internetsite www.zinloosgeweld.nl.

Stop Zinloos Geweld

Internetsite www.stopgeweld.nl.

Kersttoespraak

Koningin Beatrix, 25 december 1997.